หอสมุดกลาง ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

ละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการแสดงละครรำในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เฉพาะ**ละครพันทาง**และ**ละครเสภา** เนื่องจากเป็นการแสดงที่ใช้แก่พระนิพนธ์บทละครรำที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาในครั้งนี้

ละครรำดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นละครที่จัดแสดงในปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งในรัชสมัยนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่าเป็นสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่การแสดงละครของไทยหลายประการ เนื่องจากในสมัยนี้ละครเอกชนได้เกิดขึ้นและพัฒนาขึ้นอย่างมากจนถือเป็นยุคเฟื่องฟูของละครเอกชน ด้วยเหตุที่มีละครเอกชนจำนวนมากจึงทำให้ละครแต่ละคณะเกิดความจำเป็นต้องพัฒนาการแสดงละครของคณะตนให้โดดเด่นและเป็นที่นิยมของผู้ชมเป็นพิเศษท่ามกลางกระแสการแข่งขันจำนวนมาก ด้วยปัจจัยของการแข่งขันกอปรกับการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในสังคมไทย การละครไทยจึงได้รับเอาวัฒนธรรมการแสดงละครของตะวันตกเข้ามาใช้หลายประการ ได้แก่ ตั้งโรงละครเพื่อจัดแสดงละครให้ประชาชนเข้าชมโดยเก็บค่าเข้าชม โรงละครแห่งแรก คือ โรงละครปรินซ์เธียเตอร์ ของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ญ เพ็ญกุล) นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาด้านรูปแบบของการแสดงละครโดยนำเอาแนวคิดและวิธีการแสดงอย่างตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับละครรำของไทยทำให้เกิดการแสดงละครรำรูปแบบใหม่หลายประเภทที่เพิ่มเติมจากละครนอก ละครใน และละครชาตรีที่มีอยู่แต่เดิม ได้แก่ ละครผสมสามัคคีของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ละครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ละครพันทาง ละครร้องในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทั้งยังมีการแสดงละครพูดซึ่งเป็นรูปแบบที่รับมาจากตะวันตกโดยตรง เป็นต้น ในช่วงปลายรัชกาลยังมีการแสดงอื่นๆเข้ามามีบทบาทแทนที่ละครรำและมหรสพต่างๆที่มีมาแต่โบราณ ได้แก่ ลิเก ละครแขก และภาพยนตร์จากต่างประเทศ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๗:๑๗๗-๒๑๖)

เพื่อให้สามารถเข้าใจการแสดงละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงความหมายและลักษณะสำคัญของละครพันทางและละครเสภาก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงกำเนิดและลักษณะการแสดงอย่างละเอียดต่อไป

๒.๑ ความหมายและลักษณะสำคัญของละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ในเรื่องความหมายและลักษณะสำคัญของละครพันทางนั้นได้มีผู้ให้คำอธิบายที่น่าสนใจไว้หลายคน ได้แก่

๑. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๒๕** ได้อธิบายความหมายคำว่า "พันทาง" ว่า

> **พันทาง** น. เรียกไก่ที่พ่อเป็นอู แม่เป็นแจ้ว่าไก่พันทาง , ภายหลังเลยเรียกเลยไปถึงสัตว์ที่พ่อแม่ต่างพันธุ์กัน ถึงสิ่งต่างชนิดบางอย่างที่แกมกัน
>
> (ราชบัณฑิตยสถาน,๒๕๓๐ : ๕๘๙)

๒. มนตรี ตราโมท ได้สันนิษฐานที่มาของชื่อ "ละครพันทาง" ว่า

> . . . สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากชื่อไก่พันธุ์หนึ่ง คือ ไก่พันธุ์ทาง เพราะไม่ปรากฏที่ใช้ของคำว่า "พันทาง" ในที่ใดเลย . . .

(มนตรี ตราโมท,สัมภาษณ์ ๒๘ เมษายน ๒๕๑๔ อ้างใน นิยะดา เหล่าสุนทร,๒๕๔๓:๑๒๘)

มนตรี ตราโมท ยังได้อธิบายถึงที่มาของและลักษณะการแสดงละครพันทางไว้ในบทความเรื่อง "ละคร" ใน**วารสารศิลปกรรมปริทรรศน์** กล่าวว่า ละครพันทางกำเนิดมาจากคณะละครหลวงนฤมิตรในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ซึ่งจัดแสดงเรื่องพระลอเป็นเรื่องแรก หลังจากนั้นก็ทรงนำเรื่องอื่นๆมาแสดงละครโดยปรับเปลี่ยนลักษณะการแสดงให้แตกต่างไปจากละครรำที่มีมาแต่เดิม กล่าวคือ

> . . . ทรงนำเอาพระราชพงศาวดารไทยมาแต่งเป็นบทละครทั้งสิ้น เช่น เรื่องวีรสตรี (ถลาง) , คุณหญิงโม , เจ้านครแข็งเมือง ฯลฯ จึงทรงบัญญัติการแสดงให้เป็นละครรำ แต่เป็นการรำอย่างผสม ถ้าตัวละครเป็นต่างภาษา เช่น พม่า มอญ แขก ก็ใช้ท่ารำของภาษานั้นๆมาผสมกับท่ารำไทย ถ้าเป็นคนไทย ก็ใช้ท่ารำไทยผสมกับท่าธรรมดาสามัญชน มีฉากเปลี่ยนไปตามเนื้อเรื่อง การร้อง บางทีก็ใช้ต้นเสียงลูกคู่ บางทีตัวละครก็ร้องเอง เพลงร้องและเพลงดนตรี ให้เป็นเพลงที่มีสำเนียงตามภาษานั้นๆ

แต่งตัวอย่างยืนเครื่องตามภาษานั้นๆ เรียกละครชนิดนี้ว่า "ละครพระราชพงศาวดาร" แสดงให้ประชาชนชม ได้รับความนิยมเป็นอันมาก

ต่อมา เรื่องพระราชพงศาวดารที่สนุกๆพอจะนำมาแต่งเป็นละครได้ได้หายากขึ้น จึงต้องทรงใช้เรื่องในพงศาวดารเหนือ เช่น พญาแกรก พระร่วง และอื่นๆมาแต่งเป็นบทละคร เมื่อเป็นเช่นนี้จะเรียกละครพระราชพงศาวดารก็ไม่ถูก จึงทรงตั้งชื่อละครแบบนี้ใหม่ว่า **"ละครพันทาง"** เพราะเป็นละครแบบผสมเหมือนไก่พันทาง ซึ่งเป็นไก่อู่ผสมกับไก่ตะเภา

ละครพันทางจึงเป็นละครที่มีลักษณะดังบัญญัติขึ้นในตอนนี้ ซึ่งก็ตรงกับละครเรื่องพระลอที่เคยแสดงมาแล้ว เพราะฉะนั้น ละครเรื่องพระลอก็เป็นละครพันทางด้วย ละครเรื่องราชาธิราชที่เปลี่ยนฉากตามเนื้อเรื่องก็เป็นละครพันทางตามบัญญัตินี้

(มนตรี ตราโมท,๒๕๓๕ : ๓๔๐–๓๔๑)

๓. กรมศิลปากร ได้อธิบายถึงละครพันทางไว้ใน **สูจิบัตรละครพันทางเรื่องพระยาผานอง** จัดแสดงที่โรงละครแห่งชาติ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ ดังนี้

. . . ละครพันทางเป็นละครรำที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงดัดแปลงจากการแสดงละครพงศาวดารชาติต่างๆ ของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ปรับปรุงเพลงและวิธีเล่นเสียใหม่โดยนำศิลปทางเพลง ดนตรี และขับร้อง กับฟ้อนรำประเภทต่างๆที่สามารถแทรกผสมได้แทรกผสมเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้ดูน่าดูน่าฟังและออกรสทันหูทันตายิ่งขึ้น แต่คงปรับไปทางนอกอย่างแบบละครนอกนั่นเอง เพื่อเป็นการตรงข้ามกับละครประเภทที่เรียกว่าละครดึกดำบรรพ์ ซึ่งปรับปรุงไปในทางอย่างแบบละครใน . . .

(กรมศิลปากร,๒๕๐๑)

๔. เต็มสิริ บุณยสิงห์ และเจือ สตะเวทิน ได้ให้ความหมายละครพันทางไว้ใน **วิชานาฏศิลป** ดังนี้

ละครพันทาง เป็นละครผสม มีลักษณะคล้ายละครพูดที่มีเจรจาและดำเนินเรื่องด้วยการร้อง มีหน้าพาทย์อย่างละครรำหนักไปข้างละครนอก เครื่องแต่งกายไม่ต้องแต่งอย่างละครรำ มักนุ่งผ้าโจงกระเบน โดยมากเล่นเรื่องภาษา เช่น ราชาธิราช

(เต็มสิริ บุณยสิงห์ และเจือ สตะเวทิน,๒๕๑๙:๓๔)

๕. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความหมายของละครพันทางไว้ใน **การแสดงและการเล่นพื้นเมืองในภาคกลาง** ดังนี้

> **ละครพันทาง** ก็คือ ละครนอกนั่นเอง แต่ปรับปรุงเพลงและวิธีการเล่นเสียใหม่โดยนำเอาศิลปะทางเพลง ดนตรี และการขับร้องกับฟ้อนรำประเภทต่างๆ ที่สามารถแทรกผสมเข้าด้วยกัน เพื่อให้ออกรสทันหูทันตายิ่งขึ้น แต่คงปรับไปทางนอกอย่างแบบละครนอก
>
> (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,๒๕๒๕:๔๖)

๖. สมพิศ สุขพิพัฒน์ ได้ศึกษาและสรุปความหมายของละครพันทางไว้ใน **ผู้ชนะสิบทิศ : ละครพันทางของเสรี หวังในธรรม** ดังนี้

> ละครพันทาง เป็นละครที่ใช้แนวความคิดปรับปรุงจากสิ่งละอันพันละน้อยที่มีมาแต่เดิม ไม่ว่าจะเป็นทำนองเพลง สำเนียงภาษา ท่ารำ การแต่งกายตามเชื้อชาติ ทำให้ละครมีความสนุกสนาน มีการดำเนินเรื่องรวดเร็วทันใจผู้ชม
>
> (สมพิศ สุขวิพัฒน์,๒๕๓๙:๑๐)

๗. อารดา กีระนันทน์ ได้ให้คำอธิบายความหมายและลักษณะของการแสดงละครพันทางไว้ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง** ดังนี้

> **ละครพันทาง** หมายถึง ละครแบบผสม แต่แรกนั้นหมายถึงละครที่นำเอาลีลาท่าทางของชนต่างชาติและท่าทางของสามัญชนมาผสมกับท่ารำของไทย แต่ต่อมาความหมายของละครพันทางได้กลายไปบ้าง
>
> ในรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเป็นผู้นำเรื่องพงศาวดารของชาติต่างๆ มาแต่งเป็นบทละครและแสดงเป็นละครนอกก่อน ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำความคิดในการเล่นละครพงศาวดารไปปรับปรุงวิธีการแสดงละครรำให้น่าดูน่าฟังทันหูทันตาผู้ชมเหมาะกับสมัยยิ่งขึ้น แล้วเรียกชื่อว่า *"ละครพันทาง"*
>
> ลักษณะการแสดงละครพันทางโดยทั่วๆไปเหมือนกับละครนอก แต่มีส่วนที่ดัดแปลงไปบ้าง เป็นต้นว่า
>
> ๑. **ท่ารำ** ท่ารำที่ใช้ในละครพันทางทั้งท่ารำอย่างไทยผสมกับท่าทางสามัญชน ใช้สำหรับตัวละครที่เป็นไทยและท่ารำของไทยผสมกับลีลาของชนต่างชาติ ใช้สำหรับตัวละครที่เป็นชาตินั้นๆ ซึ่งมักจะเป็นชนชาติทางตะวันออก

ซึ่งมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับไทย เช่น พม่า มอญ จีน แขก ลาว ฯลฯ เพราะกระทำได้แนบเนียนดีกว่าชาติที่มีวัฒนธรรมตะวันตก เช่น พวกฝรั่ง

๒. ดนตรี วงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง คือ วงปี่พาทย์ไม้นวม เพลงที่ใช้ร้องและบรรเลงในตอนที่เป็นเรื่องราวของชนต่างชาติ ใช้เพลงไทยมีสำเนียงภาษาของชาตินั้น เพื่อให้สอดคล้องกับบทบาทของตัวละคร เพลงที่มีสำเนียงภาษาต่างชาตินี้เรียกว่าเพลงภาษา ซึ่งมักจะเรียกชื่อบอกภาษากำกับชื่อเพลงไว้ด้วย เช่น พม่าเห่ ลาวเล่นน้ำ มอญลำดาบ เป็นต้น

๓. การดำเนินเรื่อง บทที่ใช้ดำเนินเรื่องมีทั้งบทร้องและบทเจรจาซึ่งมักจะสั้นไม่ยืดยาวเพื่อให้ดำเนินเรื่องได้รวดเร็วบางตอนผู้แสดงร้องเพลงเอง แต่บางตอนมีต้นเสียงและลูกคู่ร้องแทนตามแต่เหมาะแก่การดำเนินเรื่อง

๔.สำเนียงพูด ถ้าเล่นเรื่องที่เกี่ยวกับชนต่างชาติผู้แสดงจะพูดเจรจาด้วยสำเนียงภาษาตามสัญชาติของตัวละครที่ตนแสดงบทอยู่

๕. เครื่องแต่งกาย ตัวละครที่เป็นไทยแต่งเครื่องละครไม่เต็มที่เรียกว่า แต่งเครื่องอย่างน้อย กล่าวคือ สวมเสื้อหลวมไม่รัดรูป นุ่งผ้าเฉยๆไม่จีบ ส่วนตัวละครที่เป็นชนชาติอื่นก็แต่งตัวตามวัฒนธรรมของชาตินั้นให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง

๖. ฉาก มีการสร้างฉากประกอบตามท้องเรื่อง ให้ดูสมจริงอย่างละครดึกดำบรรพ์

๗. บทละคร เรื่องที่แสดงละครนำมาจากวรรณกรรมที่รู้จักกันดีมาก่อนแล้วหรือเป็นเรื่องอิงพงศาวดาร เรื่องที่นิยมมากที่สุด ได้แก่ ราชาธิราช บทละครแต่งเฉพาะตอนที่จะแสดง เช่น ตอนสมิงนครอินทร์ยกทัพเรือ สมิงพระรามอาสา เป็นต้น ตัวบทละครมีลักษณะทั่วไปเช่นเดียวกับบทละครนอก เช่นยังมีคำขึ้นต้นว่า "เมื่อนั้น" "บัดนั้น" และมีบทบรรยายอิริยาบถของตัวละครอยู่บ้าง เป็นต้น

ต่อมาคำว่าละครพันทางมีความหมายกว้างออกไป หมายรวมถึงละครที่ใช้กระบวนรำแบบไทย แต่ไม่ยึดแบบแผนเคร่งครัดนัก ไม่สนใจเรื่องความประณีตงดงาม แต่คำนึงถึงความง่ายในการฝึกหัดเป็นเกณฑ์ ใช้การเจรจาเป็นการดำเนินเรื่องมาก มีการร้องแทรกอยู่ระหว่างเจรจา ดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็วทันใจ ฯลฯ ละครในลักษณะดังกล่าวเรียกละครพันทางได้ทั้งสิ้น ละครรำที่จัดแสดงกันอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่มีลักษณะการแสดงตรงกับละครพันทางในความหมายหลังนี้

(อารดา กีระนันทน์,๒๕๔๒:๕๗๙๘)

จากคำอธิบายที่กล่าวมานี้และจากการศึกษาทั้งในด้านการแสดงและพระนิพนธ์บทละครรำ ผู้วิจัยสรุปความหมายและลักษณะสำคัญของละครพันทางได้ดังนี้

ละครพันทาง คือ ละครนอกที่ปรับปรุงขึ้นใหม่โดยการผสมผสานศิลปะการแสดงที่หลากหลายเข้าด้วยกัน และลดความเคร่งครัดในแบบแผนต่างๆลงให้การแสดงมีลักษณะที่ยืดหยุ่นมากขึ้น เกิดขึ้นจากการที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้ทรงนำแนวคิดในการแสดงละครพงศาวดารของชาติต่างๆ มาจาก "ละครผสมสามัคคี" ของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ซึ่งมีลักษณะเป็นการแสดงละครนอกที่มีการออกภาษามาปรับปรุงขึ้นโดยเน้นศิลปะการร่ายรำ ดนตรี และการแต่งกายให้ประณีตงดงามขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่ารำและกระบวนละครที่แสดงจะมีความงดงามเป็นพิเศษโดยมีผู้แสดงเป็นผู้หญิงล้วน (อาจมีตัวประกอบเป็นผู้ชายบ้าง) ทั้งยังได้นำศิลปะและเทคนิคสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้จนทำให้การแสดงมีแบบแผนที่ชัดเจนและน่าชมยิ่งขึ้น โดยพระองค์ทรงเรียกละครรูปแบบใหม่นี้ว่า "ละครพันทาง"

ลักษณะสำคัญการแสดงละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ คือ จะมีแบบแผนการแสดงเช่นเดียวกับละครนอก กล่าวคือ เน้นการแสดงที่ตลกขบขัน และการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว โดยการร่ายรำไปตามเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์เป็นหลักแต่ทรงใช้ผู้แสดงเป็นผู้หญิงล้วน และเน้นท่ารำที่งดงาม รวมทั้งเพลงและดนตรีที่ไพเราะเป็นพิเศษเช่นเดียวกับละครใน ลักษณะการแสดงที่เปลี่ยนแปลงไป คือ จะลดความเคร่งครัดในแบบแผนต่างๆลงให้การแสดงมีลักษณะที่ยืดหยุ่นสามารถปรับเปลี่ยนและผสมผสานศิลปะการแสดงต่างๆเข้าด้วยกันได้ตามความเหมาะสม การเจรจามีส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่องโดยมีทั้งการเจรจาตามบทที่แต่งไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและเจรจาเสริมความในบทร้องด้วยการคิดคำเจรจาเอง ท่ารำใช้ท่าทางสามัญมาผสมผสานกับท่ารำไทย การร้องจะใช้ต้นบทและลูกคู่แต่บางครั้งให้ตัวละครเป็นผู้ร้องบทสนทนาด้วยตนเอง ปรับการแสดงให้สมจริงยิ่งขึ้นด้วยการแสดงในโรงและฉากที่สมจริง คือ เป็นโรงแบบใหม่ที่ดูได้ด้านเดียวและแบ่งการแสดงออกเป็นฉากย่อยๆ แล้วสร้างฉากและเปลี่ยนฉากไปตามเนื้อเรื่อง ส่วนการแต่งกายไม่จำเป็นต้องแต่งยืนเครื่องอย่างละครแบบเดิมแต่จะแต่งตามความเหมาะสมแก่ฐานะและบทบาทของตัวละคร ทั้งอาจมีการเปลี่ยนเครื่องแต่งกายให้เข้ากับเนื้อเรื่องแต่ละตอน และที่สำคัญ คือ มักจะแสดงเรื่องที่มีตัวละครภาษา จึงได้นำเอาเอกลักษณ์ของชาติต่างๆมาผสมผสานในการแสดงเพื่อให้เข้ากับตัวละครแต่ละชาติ ทั้งในด้านท่ารำ สำเนียงการพูด เครื่องแต่งกาย การแสดงท่าทาง ดนตรี และเพลง เป็นต้น ทั้งยังใช้เทคนิคสมัยเข้ามาช่วยในการแสดง เช่น การจัดแสง จัดเสียง และเทคนิคพิเศษต่างๆมาประกอบการแสดง

จากลักษณะสำคัญของการแสดงที่กล่าวมา จะสังเกตได้ว่าละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นี้ได้นำเอาลักษณะการแสดงมาจากการแสดงที่มีอยู่ก่อนและการแสดงร่วมสมัยหลายประเภทมาประยุกต์ใช้ในการแสดงของพระองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากละครนอก ละครใน ละครผสมสามัคคี และละครดึกดำบรรพ์ ดังนี้

๑.ละครนอก เป็นแบบแผนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์ เนื่องจากละครพันทางในพระองค์นั้นเป็นการแสดงที่ทรงปรับปรุงมาจากละครนอกดังที่กล่าวมาแล้ว ลักษณะการแสดงละครพันทางในพระองค์จึงตรงกับการแสดงละครนอกเป็นส่วนใหญ่ โดยลักษณะสำคัญที่สุดที่ได้รับมาจากการแสดงละครนอกคือการเน้นบทบาทที่ตลกขบขัน และการดำเนินเรื่องที่กระชับรวดเร็วเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบทละครให้ชวนติดตาม รวมทั้งลดหย่อนความเคร่งครัดในเรื่องระเบียบแบบแผนต่างๆทางด้านการแสดงเพื่อให้สะดวกแก่การฝึกซ้อมและการจัดแสดง ทั้งยังทำให้ผู้ชมสามารถติดตามชมการแสดงได้โดยง่ายอีกด้วย

๒.ละครใน แม้ว่าละครพันทางในพระองค์จะทรงยึดแบบแผนการแสดงละครนอกเป็นสำคัญ แต่ก็ได้รับอิทธิพลจากการแสดงละครในด้วยเช่นเดียวกัน คือ ใช้นักแสดงเป็นผู้หญิงล้วน และเน้นท่ารำและกระบวนละครที่ประณีตงดงามอย่างละครหลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องท่ารำและกระบวนละครนี้มีเจ้าจอมมารดาเขียน* ซึ่งเป็นครูละครหลวงที่มีชื่อเสียงเป็นผู้คิดประดิษฐ์และฝึกหัดท่ารำให้แก่นักแสดงในคณะ แม้ว่าท่ารำที่ใช้จะยักเยื้องไปจากท่ารำไทยแต่เดิมไปบ้างแต่ยังคงเน้นความประณีตงดงามเป็นหลัก

เรื่องท่ารำที่ใช้ในการแสดงละครพันทางในพระองค์นี้ มีหลักฐานว่าเมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำแนวคิดเรื่องการแสดงละครนอกออกภาษามาจากละครผสมสามัคคีมาเป็นแนวทางในการแสดงนั้น เจ้าจอมมารดาเขียนได้คัดค้านและไม่ยอมรับกระบวนละครและท่ารำแบบละครนอกตามแบบละครผสมสามัคคี เพราะถือว่าเสียเกียรติที่ตนเป็นถึงครูละครหลวง ดังมีหลักฐานในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ลงวันที่ ๑๙ มกราคม ร.ศ.๑๒๗ ความว่า**

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กรมนราธิป

เธอรู้อยู่ว่าแม่เขียนแกมีชาววังเปนลูกศิษย์ไปทั้งนั้น ถ้าแกคอมเปลนประการใดลูกศิษย์แกช่วยแกเสมอ บัดนี้ทราบว่าเกิดโครชิศขึ้นอีก ฟังดูไม่แค้นอะไรเท่าเอาลครเจ้าพระยามหินทรมาเปนครู แต่พอออกชื่อเท่า

---

* เจ้าจอมมารคาเขียน เป็นเจ้าจอมมารคาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมารดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

** สะกดตามอักขรวิธีในต้นฉบับ

นั้นชาววังที่เป็นศิษย์จะเห็นไม่ดีล่วงน่าไปเสียแล้ว แต่สังเกตดูคราวนี้ไม่ร้อนแรงแตกหักอย่างแต่ก่อน เพราะแกมีความปรารถนาที่จะหัดสำหรับฉันดูเป็นกำลัง ข้อที่คอมเปลนเป็นทางยุดี ว่าเธอออดว่าเธอรำเป็น อยากให้ฉันเรียกเธอมาตีกระบี่กระบองกับใครดีจะได้รู้

ความพอใจของฉันอยากให้เล่นด้วยกัน แกก็ยอมรับว่าความคิดเรื่องเล่นบทบาทแต่งโรงดีมาก แกไม่เกี่ยวข้องโต้แย้ง เดี๋ยวนี้แต่เรื่องรำอย่างเดียว แลถ้าลครเจ้าพระยามหินทรมาเป็นครู แกจะเป็นร่วมกันไม่ได้ ดูเป็นการเสียรัศมีจริงอยู่บ้าง ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,๒๔๗๔:๗-๘)

ดังนั้นละครพันทางในพระองค์จึงได้รับอิทธิพลมาจากการแสดงละครผสมสามัคคีเฉพาะแนวคิดเรื่องการแสดงละครนอกออกภาษา การแต่งโรง การจัดฉาก และการแต่งกายเท่านั้น ส่วนเรื่องนักแสดงและท่ารำจึงได้เน้นความประณีตงดงามอย่างละครใน

๓.ละครผสมสามัคคี เป็นละครที่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงจัดแสดงมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อมาได้แสดงในโรงละครโดยเก็บค่าเข้าชมอย่างตะวันตกชื่อว่าโรงละครปรินซ์เธียเตอร์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,๒๕๐๘:๒๐๕) ลักษณะการแสดงเป็นละครนอกที่มีการออกภาษา แสดงเรื่องพงศาวดารของชาติต่างๆ เช่น มอญ พม่า ฯลฯ (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ,๒๕๑๕:๒๐๕)

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของละครผสมสามัคคีว่าเป็นละครที่แสดงต่อเนื่องแบบละครรำ ไม่มีการแบ่งฉาก ใช้บทเจรจาในการดำเนินเรื่องผสมกับบทร้อง โดยตัวละครจะเป็นผู้คิดคำเจรจาเองโดยไม่มีการแต่งบทเจรจาเป็นลายลักษณ์อักษร มีการแต่งกายและท่ารำที่เลียนแบบชนชาติต่างๆตามทัศนคติของคนไทย มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วและเน้นบทบาทตลกขบขันเป็นพิเศษ มักแสดงเรื่องจากพงศาวดารต่างชาติและเรื่องจักรๆวงศ์ๆ (สุรพล วิรุฬห์รักษ์,๒๕๔๓:๒๑๕-๒๑๖)

ลักษณะการแสดงละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ที่ได้รับมาจากละครผสมสามัคคี คือ แนวคิดเรื่องการนำเอาเรื่องในพงศาวดารมาแสดงเป็นละครนอกที่มีการออกภาษาเลียนแบบชนชาติต่างๆ การแต่งโรง จัดฉาก และเครื่องแต่งกายให้สวยงาม (ดังหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น)

เนื่องจากการรับเอาแนวคิดและแบบแผนการแสดงมาละครผสมสามัคคีหลายประการ ละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จึงมีลักษณะร่วมกับละครผสมสามัคคี ได้แก่

(๑) เน้นบทตลกขบขันและการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วอย่างละครนอก ทั้งยังคงใช้การร่ายรำประกอบเพลงร้องและหน้าพาทย์ในการดำเนินเรื่อง

(๒) ใช้การเจรจาในการดำเนินเรื่องผสมผสานกับบทร้อง

(๓) ใช้ท่าทางสามัญในชีวิตจริงผสมผสานกับท่ารำ

(๔) มีการแต่งฉากให้สวยงาม

(๕) มีการออกภาษาทั้งในด้านท่ารำ เครื่องแต่งกาย เพลง ดนตรี สำเนียงการพูด และท่าทางการแสดง เป็นต้น

๔.ละครดึกดำบรรพ์ เป็นละครรำอย่างใหม่ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงคิดพัฒนาขึ้นจากการปรับการแสดงละครในให้เข้ากับการแสดงโอเปร่าของตะวันตก เพื่อให้เจ้าพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน์ จัดแสดง ณ โรงละครดึกดำบรรพ์ ในปี พ.ศ.๒๔๔๒ การแสดงละครดึกดำบรรพ์ดำเนินการแสดงต่อเนื่องยาวนานถึง ๑๐ ปี และเลิกการแสดงไปเมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๒ (วิษณุวัต สุริยกุล ณ อยุธยา,๒๕๔๒:๕๗๗๙-๕๗๘๒)

ผู้วิจัยพบว่าละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้รับอิทธิพลจากการแสดงละครดึกดำบรรพ์หลายประการ ทั้งด้านแนวคิดและวิธีการแสดงที่พัฒนาขึ้นใหม่ สิ่งสำคัญที่สุดที่ได้รับมา คือ แนวคิดในการนำเสนอการแสดงที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ เป็นการแสดงละครที่เน้นความสมจริงและความรวดเร็วในการแสดง แนวคิดนี้ถือเป็นแนวคิดสำคัญของการแสดงละครดึกดำบรรพ์ ดังที่ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ ได้กล่าวว่าละครดึกดำบรรพ์มีลักษณะที่สำคัญ คือ ได้เปลี่ยนขนบการแสดงจากการให้คนดูสร้างมโนภาพด้วยตนเองมาเป็นการแสดงที่เน้นหลักความสมจริงและความรวดเร็ว อันเป็นลักษณะเด่นของของการแสดงละครแบบตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในการแสดงละครรำ (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์,๒๕๓๐:๕๐)

ด้วยแนวคิดสำคัญดังกล่าวนี้ ละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จึงได้รับเอาวิธีการและเทคนิคสมัยใหม่ต่างๆจากละครดึกดำบรรพ์มาประยุกต์ใช้ในการแสดงละครในพระองค์อีกหลายประการ ได้แก่

(๑) แบ่งการแสดงออกเป็นฉาก เพื่อนำเสนอเหตุการณ์สำคัญทีละเหตุการณ์ และมีการตกแต่งฉากและเปลี่ยนฉากไปตามเนื้อเรื่อง โดยใช้การเปิด-ปิดม่านระหว่างการแสดง

(๒) ใช้กลไกและเทคนิคใหม่ๆที่แปลกตาประกอบการแสดงตามที่เป็นจริงหรือตามที่กล่าวถึงในบทร้อง มีการใช้แสง เสียง เทคนิคพิเศษต่างๆเพื่อให้เกิดความสมจริงและชวนตื่นตาตื่นใจ

(๓) เจรจาตามบทที่เขียนไว้อย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษร (ละครพันทางจะใช้เฉพาะกับบทเจรจาที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง หากเป็นการเจรจาเสริมความในบทร้องจะกำหนดให้คิดคำเจรจาด้วยตนเอง)

(๔) การแต่งบทละครที่มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน เป็นฉาก จะมีการกำกับฉากและมีคำอธิบายบทเพื่อกำหนดการแสดงบนเวที และมีบทเจรจาไว้ในบทละคร รวมทั้งมีการแต่งบทร้องที่เป็นบทสนทนาบางบทที่กำหนดให้ตัวละครร้องสลับกัน ฯลฯ (แต่ในบทละครพันทางนั้นยังคงมีบทร้องที่เป็นบทบรรยายและบทพรรณนา และบทสนทนาของตัวละครอย่างบทละครแบบเดิม)

นอกจากเทคนิคสมัยใหม่ต่างๆแล้ว ละครพันทางยังมีแนวคิดและวิธีการแสดงอื่นๆที่มีลักษณะร่วมกับละครดึกดำบรรพ์อีกหลายประการ ได้แก่

(๑) ใช้เพลงที่หลากหลายและไพเราะประณีต ทั้งยังมีเพลงใหม่ๆและนำทำนองการขับร้องต่างๆมาประกอบการแสดง

(๒) จบการแสดงด้วยการถวายพระพรและสรรเสริญพระบารมีพระมหากษัตริย์ ฯลฯ

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า หัวใจสำคัญของละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ก็คือ การที่ทรงเลือกสรรและรวมเอาแนวคิดและลักษณะการแสดงที่ดีเด่นของการแสดงประเภทต่างๆ ที่มีอยู่มาผสมผสานเข้าด้วยกันและพัฒนาจนเกิดเป็นรูปแบบการแสดงอันเป็นแบบเฉพาะ คือ เป็นการแสดงละครนอกแบบผสมที่มีการออกภาษา โดยใช้ผู้หญิงแสดงและเน้นท่ารำที่ประณีตงดงามแบบละครใน เน้นความตลกขบขัน การดำเนินเรื่องที่กระชับรวดเร็ว เพลงที่ไพเราะและหลากหลาย ทั้งยังใช้เทคนิคสมัยใหม่เข้ามาช่วยให้การแสดงสมจริงและชวนให้ตื่นตาตื่นใจเป็นยิ่งขึ้น

นอกจากละครพันทางแล้ว พระนิพนธ์บทละครรำที่นำมาศึกษาในงานวิจัยนี้ยังมีพระนิพนธ์บทละครรำประเภท **"บทละครเสภา"** อีกด้วย

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึง**ความหมายและลักษณะสำคัญของการแสดงละครเสภา**ที่เกี่ยวข้องแก่พระนิพนธ์บทละครรำที่นำมาศึกษาก่อน ดังนี้

ความหมายและลักษณะการแสดงละครเสภานี้ มีผู้ให้คำอธิบายที่น่าสนใจไว้หลายคน ได้แก่

๑. ปัญญา นิตยสุวรรณ ได้อธิบายความหมาย ที่มาและลักษณะสำคัญของละครเสภาไว้ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง** ไว้ดังนี้

> **ละครเสภา** คือ ละครที่มีลักษณะคล้ายละครนอก นับตั้งแต่วิธีการแสดง รวมทั้งเพลงร้องและทำนองดนตรี ส่วนการแต่งกายมักไม่แต่งยืนเครื่อง ส่วนมากจะแต่งแบบพันทาง ข้อสำคัญคือจะต้องมีขับเสภาแทรกอยู่ด้วย จึงจะเรียกว่า "ละครเสภา"
>
> เหตุที่จะเกิดมีละครเสภาขึ้น ท่านผู้รู้เล่าว่ามีการขับเสภาเป็นเรื่องราวทำนองเล่านิทานมาก่อน เรื่องที่นำมาขับเสภาและนิยมกันอย่างแพร่หลาย คือ เรื่องขุนช้างขุนแผน การขับเสภาในสมัยโบราณนั้นไม่มีเครื่องดนตรีประกอบ นอกจากกรับที่ผู้ขับขยับประกอบแทรกแซงสอดสลับในทำนองขับเสภาของตนเท่านั้น กรับที่ขยับในการขับเสภานี้เรียกว่า "กรับเสภา" ครั้นต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งโปรดสดับการขับเสภาเป็นอย่างยิ่ง โปรดเกล้าฯให้จัดวงปี่พาทย์เข้ากับการบรรเลงประกอบการขับเสภาและโปรดให้แทรกเพลงร้องส่งให้ปี่พาทย์รับด้วย นอกจากนี้ยังมีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบเหมือนอย่างการแสดงละครนอก ตอนใดที่เป็นถ้อยคำรำพัน หรือบทที่ควรจะร้องเพลงก็ร้องเพลง ได้แก่ เพลงช้าปี่ หรือเพลงโอ้ปี่ อย่างละครนอกก็ได้ ตอนใดที่เป็นบทเดินทางไปมาหรือรบกัน ปี่พาทย์ก็บรรเลงเพลงเชิด การขับเสภาและร้องรับกับการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบกันเช่นนี้ ต่อมาก็วิวัฒน์ให้มีตัวแสดงออกมาร่ายรำเพลงหน้าพาทย์ และรำตามบทร้อง บทเสภา ครั้งแรกๆอาจจะเป็นเพียงตอนใดตอนหนึ่งที่เหมาะสมกับการที่จะต้องมีตัวแสดง ส่วนใดตอนบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ของเรื่องก็ไม่ต้องมีตัวแสดงออกมาร่ายรำ การแทรกตัวละครออกมาร่ายรำเป็นบางตอนในการขับเสภาดังกล่าวมานี้ ภายหลังจึงจัดให้ตัวละครออกมาแสดงตลอดทั้งตอนที่มีการขับเสภา แล้วแก้ไขปรับปรุงบทที่จะขับเสภาให้เปลี่ยนมาเป็นบทละคร มีการขึ้นต้นบทว่า "เมื่อนั้น" หรือ "บัดนั้น" บ้าง โดยการนำเอาศิลปการแสดงละครนอกมาเป็นแบบแผน และขับเสภาเป็นส่วนประกอบในบางตอน ละครที่ปรับปรุงขึ้นนี้จึงเรียกว่า "ละครเสภา"
>
> (ปัญญา นิตยสุวรรณ,๒๕๔๒:๕๘๑๓)

๒. อารดา กีระนันทน์ ได้อธิบายลักษณะการแสดงละครเสภา ไว้ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ ๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงริเริ่มปรับปรุงการแสดงละครเสภารำอีกขั้นหนึ่ง แต่เล่นติดต่อเป็นเรื่องราว เรียกว่า **ละครเสภา** ละครเสภาที่แสดงครั้งแรกคือ เรื่อง ไกรทอง

ละครเสภาเป็นละครที่มีการลักษณะทั่วๆไป เช่นเดียวกับละครนอก ได้แก่ การร้อง การรำ การบรรเลงปี่พาทย์ประกอบ ตลอดจนเครื่องแต่งตัวต่างกันแต่เพียงว่า ละครเสภาใช้การขับเสภาเป็นการดำเนินเรื่องเป็นส่วนใหญ่ ตอนใดที่ต้องการแสดงอารมณ์หรือความหมายเป็นพิเศษจึงจะใช้การร้อง

ลักษณะการแสดงที่ละครเสภาแตกต่างไปจากละครนอก คือ

ประการแรก ผู้แสดงร้องและขับเสภาในบทที่เป็นคำพูดของตนเองในขณะที่ออกท่าร่ายรำไปด้วย การแสดงในปัจจุบันอนุโลมใช้ต้นเสียงและลูกคู่ร้องเพลงและขับเสภาแทนผู้แสดงตลอดทั้งเรื่อง

อีกประการหนึ่ง คือ วงปี่พาทย์ที่ใช้ นับตั้งแต่มีเสภาทรงเครื่องเป็นต้นมา เพิ่มเปิงมางหน้า ๑ ใบ เข้ามาประกอบจังหวะแทนตะโพนซึ่งมีเสียงดังมาก

(อารดา กีระนันทน์,๒๕๓๐:๑๒๓)

จากคำอธิบายที่กล่าวมาข้างต้นและจากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครเสภา ทำให้ผู้วิจัยสรุปได้ว่า

ละครเสภา เป็นการแสดงละครที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงปรับปรุงขึ้นจากการแสดงเสภารำ ลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นการแสดงแบบละครนอกที่มีการขับเสภาเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง และผู้แสดงจะต้องร้องหรือขับบทสนทนาด้วยตนเองพร้อมกับร่ายรำไปตามบทร้อง

จากนิยามข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ละครเสภาที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดแสดงขึ้นนี้ มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับการแสดงละครพันทาง ๒ ประการ คือ

๑. การร้องส่งปี่พาทย์ในการแสดงเสภาทรงเครื่อง และการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบเนื้อเรื่อง แทรกไปกับการดำเนินเรื่องด้วยการขับเสภาและการที่มีตัวละครออกมาร่ายรำประกอบบทร้องและเพลงหน้าพาทย์ในการแสดงเสภารำ ทำให้การแสดงเสภา

หอสมุดกลาง ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ใกล้เคียงกับการแสดงละครมากยิ่งขึ้น คือ มีบทร้องดำเนินเรื่อง มีเพลงร้อง (ทั้งการขับเสภาและการร้องส่ง) มีเพลงหน้าพาทย์ และมีตัวละครออกมาร่ายรำตามบทบาท เพียงแต่ตัวละครยังไม่แสดงบทบาทที่ต่อเนื่องกันเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับการแสดงละครพันทางมาก

๒. มีการออกภาษาในการขับเสภา ที่เรียกว่า เสภาภาษา * ซึ่งคล้ายกับละครพันทางที่มีการออกภาษาเช่นเดียวกัน

ลักษณะทั้งสองประการที่คล้ายกับละครพันทางนี้ เอื้อให้สามารถนำการแสดงเสภามาใช้แสดงละครเช่นเดียวกับละครพันทางได้โดยง่าย จากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำประเภทบทละครเสภา พบว่าการแสดงละครเสภาในพระองค์มีการแบ่งการแสดงออกเป็นฉาก มีการสร้างฉากและเปลี่ยนแปลงฉากไปตามเนื้อเรื่อง มีการแต่งกายตามฐานะของตัวละครและเปลี่ยนเครื่องแต่งกายไปตามความเหมาะสมในเนื้อเรื่อง ฯลฯ คล้ายกับละครพันทางมาก

ดังนั้นในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำทั้งละครพันทางและละครเสภา

๒.๒ กำเนิดละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

มนตรี ตราโมท กล่าวว่า ละครพันทางนั้นถือกำเนิดมาจากคณะละครในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ที่มีชื่อคณะว่า **"ละครนฤมิตร"** หรือ **"ละครหลวงนฤมิตร"** (มนตรี ตราโมท ,๒๕๓๕:๓๓๕–๓๓๖) ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงกำเนิดของคณะละครหลวงนฤมิตรโดยสังเขปเพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของละครพันทางได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงเล่าถึงกำเนิดของคณะละครหลวงนฤมิตรไว้ว่า **"คณะละครนฤมิตร"** หรือ **"ละครหลวงนฤมิตร"** เป็นคณะละครในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มีขึ้นในปี ร.ศ.๑๒๗ (พ.ศ.๒๔๕๑) ** ก่อนที่จะเกิดละครหลวงนฤมิตรขึ้นนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดแสดง

---

* เสภาภาษา เป็นการขับเสภาด้วยทำนองภาษาต่างๆ แบ่งเป็น เสภาไทย เสภาลาว และเสภามอญ การแสดงเสภาภาษาเกิดขึ้นโดยใช้แนวเทียบจาก เพลงภาษา ซึ่งเป็นการดัดแปลงเพลงไทยให้มีสำเนียงตรงตามสำเนียงของชาติต่างๆ เช่น ลาว มอญ เขมร แขก จีน ฯลฯ (แจ้ง คล้ายสีทอง,๒๕๐๓:๑๘)

** คณะละครหลวงนฤมิตรนี้ น่าจะมีมาตั้งแต่ช่วงต้นปี ร.ศ.๑๒๗ (พ.ศ.๒๔๕๑) เนื่องจากพบว่ามีการกล่าวถึงการแสดงละครของคณะละครหลวงนฤมิตรตั้งแต่เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๗ คือ ในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ลงวันที่ ๑๖ มกราคม ร.ศ.๑๒๗ มีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดการแสดงละครในงานต้อนรับเจ้าอินทรวโรส (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,๒๔๗๔:๓)

ละครมาก่อนแล้ว คือ ละครที่หม่อมหลวงต่วน วรวรรณ ณ อยุธยา (ชายาในพระองค์) เป็นผู้จัดตั้งและดำเนินการ มีลักษณะเป็นละครพูดที่มีบทร้องแทรกโดยแสดงเรื่องอาหรับราตรีซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์จากนิยายอาหรับมาเป็นนิทานคำกลอน หม่อมหลวงต่วนได้เช่าโรงละครของผู้อื่นเพื่อใช้เป็นที่แสดงละคร เช่น โรงละครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน์ ฯลฯ จนละครที่แสดงนี้มีชื่อเสียงและเป็นที่ชื่นชอบของผู้ดูละครเป็นอันมาก โดยมักเรียกกันทั่วไปว่า "ละครหม่อมหลวงต่วน" หรือ "ละครหม่อมต่วน" แต่ละครคณะนี้แสดงได้ไม่นานก็เลิกไปเนื่องจากหม่อมหลวงต่วนไม่สามารถดำเนินกิจการได้ตามลำพัง

ในช่วงเวลานั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระราชวังสวนดุสิต และโปรดเกล้าฯให้ปลูกต้นไม้หลายชนิดในพระราชวังนั้น ปรากฏว่าต้นไม้อื่นๆล้วนออกดอกออกผลตามฤดูกาล แต่ต้นลิ้นจี่หาได้เป็นเช่นนั้นไม่เพราะออกช่อครั้งใดก็มักร่วงหมดไม่เคยติดผลสักครั้ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสว่าถ้าลิ้นจี่มีลูกเมื่อใด จะหาละครหม่อมต่วนมาแสดงเพื่อเป็นการทำขวัญ ปรากฏว่าในปีนั้นลิ้นจี่เกิดออกลูกเต็มต้นจึงมีพระบรมราชโองการให้กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจไปแจ้งแก่หม่อมหลวงต่วนให้เตรียมจัดละครไปแสดงเพื่อทำขวัญต้นลิ้นจี่โดยมิได้ทรงทราบว่าในเวลานั้นหม่อมหลวงต่วนเลิกคณะละครไปแล้ว ครั้นกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจนำความไปกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชดำรัสว่าต้องจัดให้มีขึ้นใหม่มิฉะนั้นจะไม่สมดังที่มีพระราชดำรัสไว้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จึงทรงจัดละครขึ้นตามพระบรมราชโองการ โดยพระองค์เป็นผู้ทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องพระลอ ตอนกลาง (ตั้งแต่พระลอเดินทางมาถึงแม่น้ำกาหลงและเสี่ยงน้ำ จนถึงพระลอเดินทางมาถึงสวนในเมืองสรอง) หม่อมหลวงต่วน * เป็นผู้บรรจุเพลงร้องและดนตรี และเจ้าจอมมารดาเขียนเป็นผู้ออกแบบ สอนท่ารำและกระบวนการแสดง แล้วมีการแสดงถวายที่พระราชวังสวนดุสิต ณ สนามหน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิต ในครั้งนั้นใช้เวทีอย่างละครตะวันตก คือ คนดูนั่งดูเฉพาะด้านหน้าด้านเดียว มิได้มีคนดูสามด้านอย่างการแสดงละครไทยแบบเก่า โรงที่แสดงนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้ปลูกพระราชทานอยู่ระหว่างพระที่นั่งอัมพรกับพระที่นั่งภานุมาศ (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, ๒๔๗๔:๙๑-๙๔) มนตรี ตราโมท กล่าวว่า ลักษณะของละครที่แสดงในครั้งนั้น เป็นละครที่แตกต่างจากละครรำที่เคยแสดงมา ได้แก่ เป็นละครที่เปลี่ยนฉากไปตามเนื้อเรื่อง มีการจัดเพลง ท่ารำและวิธีการแสดงที่

---

* หม่อมหลวงต่วน (ต่วนศรี) วรวรรณ ณ อยุธยา เป็นชายาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

แปลกไป คือ มีเพลงบรรเลงและเพลงร้องเป็นเพลงสำเนียงลาวเกือบตลอดทั้งเรื่อง เพื่อให้เข้ากับเนื้อเรื่องที่เป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่ ส่วนท่ารำนั้นเจ้าจอมมารดาเขียนได้ปรับให้เหมาะสมแก่เรื่องโดยใช้ท่ารำแบบฟ้อนของทางภาคเหนือและท่าเชิ้งของทางภาคอีสานปนกันไปกับท่ารำของไทย ลักษณะของละครเรื่องพระลอนี้ก็คือแบบแผนของการแสดงละครพันทางนั่นเอง (มนตรี ตราโมท,๒๕๓๓:๓๒๑-๓๔๕)

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวถึงละครที่แสดงในครั้งนี้ว่าเกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการที่เปรียบเสมือนการ "เนรมิต" ละครนี้ขึ้นมาอีกครั้ง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จึงทรงเรียกคณะละครที่แสดงใหม่นี้ว่า "ละครนฤมิตร" ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาพระราชทานให้เป็นละครหลวง จึงมีชื่อว่า "ละครหลวงนฤมิตร" เมื่อแสดงแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่าให้แสดงต่อไปเพราะหากเลิกเสียจะน่าเสียดาย ละครหลวงนฤมิตรจึงเกิดขึ้นนับแต่นั้นเป็นต้นมา และถือเป็นกำเนิดอย่างเป็นทางการของคณะละครในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

คณะละครหลวงนฤมิตรดำเนินการแสดงต่อมาจนมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป ได้มีโอกาสแสดงถวายตามพระบรมราชโองการหลายครั้ง ทั้งภายในเขตพระราชฐานและภายนอกเขตพระราชฐานในงานสมโภชต่างๆ เช่น แสดงในงานฉลองวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ,๒๔๗๔:๙๔)

ผู้ที่มีบทบาทในการจัดการแสดงละครนฤมิตรนี้อยู่ ๓ ฝ่าย คือ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นผู้ทรงบัญชาการแสดง ทรงออกแบบฉาก และเป็นผู้ทรงนิพนธ์บทละครที่ใช้แสดง

หม่อมหลวงต่วน วรวรรณ ณ อยุธยา (สกุลเดิม มนตรีกุล ณ อยุธยา) พระชายาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เป็นผู้บรรจุเพลง และควบคุมดนตรีทั้งหมด หม่อมหลวงต่วนมีความสามารถในทางดนตรีและการละครเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากสืบสายสกุลจากผู้ที่มีชื่อเสียงทางด้านดนตรีและการละคร คือ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ครูละครและครูดนตรีที่มีชื่อเสียงมากในสมัยรัชกาลที่ ๒ หม่อมหลวงต่วนได้ศึกษาวิชาการดนตรีและการละครอย่างดีจนมีความสามารถในการบรรจุเพลงและเพลงร้องในบทละครได้เหมาะสมแก่เนื้อเรื่องและเอื้ออำนวยแก่การแสดงได้อย่างดียิ่ง (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ , ๒๔๗๔:๘๘-๙๐) บางครั้งหม่อมหลวงต่วนได้แต่งทำนองเพลงขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะสมแก่เรื่องและเนื้อร้องเพลงที่แต่งขึ้นใหม่นี้มีความไพเราะเป็นที่รู้จักสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น เพลงลาวเดินดง ลาวชมดง ลาวคำหอม ลาวสวยรวย ลาวดำเนินทราย เขมรอมตึก เขมรไล่ควาย เป็นต้น (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ใน "คำนำ" บทละครเรื่องพระลอ, ๒๕๑๗: ข-ค)

เจ้าจอมมารดาเขียน เป็นผู้ออกแบบท่ารำ ตลอดจนเป็นครูผู้ใหญ่ที่ถ่ายทอดท่ารำและการแสดงให้แก่ตัวละครในคณะละครหลวงนฤมิตร ทั้งนี้เพราะเจ้าจอมมารดาเขียนผู้นี้เชี่ยวชาญทั้งการแสดงละครรำแบบเดิมและการแสดงละครแบบใหม่ ความสามารถของเจ้าจอมมารดาเขียนเป็นที่รู้จักกันอย่างดีตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งนั้นท่านเป็นตัวละครหลวงที่มีความสามารถทั้งกระบวนละครในที่ได้รับถ่ายทอดจากครูละครหลวงสมัยรัชกาลที่ ๒ และกระบวนละครนอกที่ได้รับถ่ายทอดจากครูละครนอกที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ทั้งยังเคยแสดงเป็นตัวนายโรงโดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวอิเหนาจนมีชื่อเรียกสืบมาว่า *คุณเขียนอิเหนา* ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาเขียนได้เป็นครูละครฝึกละครหลวงอีกด้วย (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์,๒๔๗๔ : ๘๕-๘๖)

ละครหลวงนฤมิตรนี้ เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์บทละครใหม่ๆขึ้น ก็ทรงส่งให้หม่อมหลวงต่วนเป็นผู้บรรจุเพลงและเพลงร้องสำหรับการแสดง และให้เจ้าจอมมารดาเขียนเป็นผู้ออกแบบท่ารำ และกระบวนการแสดงจนเป็นที่เรียบร้อย แล้วจึงถ่ายทอดแก่ตัวละครในคณะให้นำไปฝึกซ้อมโดยอยู่ในความควบคุมของเจ้าจอมมารดาเขียน ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เป็นผู้ควบคุมองค์ประกอบการแสดงทั้งหมด นับว่าเป็นการดำเนินการที่เป็นระบบจนทำให้การแสดงประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์,๒๔๗๔:๘๗-๙๑)

คณะละครหลวงนฤมิตรแสดงทั้งละครในและละครนอก ซึ่งเป็นละครรำแบบดั้งเดิม และละครพันทางซึ่งเป็นละครรำที่คิดดัดแปลงขึ้นใหม่ ในการแสดงมักใช้บทที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่โดยนำเนื้อหามาจากวรรณคดี ตำนาน และพงศาวดารต่างๆ เช่น กากี พระลอ เป็นต้น (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์,๒๔๗๔:๘๔-๙๑)

เมื่อละครหลวงนฤมิตรเป็นปึกแผ่นดีแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ก็ทรงตั้งโรงละครขึ้นภายในบริเวณวังวรวรรณ (วังแพร่งนรา) มุมแพร่งนราถนนตะนาว ประทานชื่อว่า ***"โรงละครปรีดาลัย"*** * เพื่อเปิดแสดงโดยเก็บค่าเข้าชมตามแบบโรงละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

---

* โรงละครปรีดาลัยนี้น่าจะสร้างขึ้นหลังจากคณะละครหลวงนฤมิตรถือกำเนิดขึ้นไม่นานนัก คือ น่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นปี ร.ศ.๑๒๗ นั่นเอง เนื่องจากมีการกล่าวถึงโรงละครปรีดาลัยแล้วในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ลงวันที่ ๑๗ มกราคม ร.ศ.๑๒๗ โดยเนื้อความกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้สำรองที่นั่งในโรงละครปรีดาลัยเพื่อจะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการแสดงละครเป็นการส่วนพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,๒๔๗๔:๔)

ละครที่คณะละครหลวงนฤมิตรแสดง ณ โรงละครแห่งนี้นอกจากจะมีละครพันทางแล้วยังมีละครร้องอันเป็นละครที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงคิดขึ้นใหม่อีกด้วย ละครคณะนี้แสดงในวันเสาร์และอาทิตย์ ซึ่งมีผู้เข้าชมอย่างเนืองแน่นจนทำรายได้งดงามให้แก่เจ้าของ บางครั้งได้มากถึง ๒,๐๐๐ -๒,๔๐๐ บาท ละครคณะนี้เป็นที่พอพระทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน รวมทั้งเป็นที่ชื่นชอบของประชาชนทั่วไป บางคราวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปแสดงถวายในเขตพระราชฐานรวมทั้งให้แสดงต้อนรับราชอาคันตุกะด้วย ต่อมาเมื่อละครร้องที่ทรงคิดใหม่นี้เป็นที่นิยมและมีชื่อเสียงมากจนมีการแสดงบ่อยครั้งมากกว่าละครรำจึงมีผู้เรียกละครร้องแบบนี้ว่า "ละครปรีดาลัย" หรือ "ละครร้องแบบปรีดาลัย" (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ,๒๔๗๔ :๙๔-๙๗)

คณะละครที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดแสดงนี้มีชื่อเรียกหลากหลาย ทั้ง ละครนฤมิตร หรือ ละครหลวงนฤมิตร และละครปรีดาลัย การที่เรียกว่า ***ละครนฤมิตร*** หรือ ***ละครหลวงนฤมิตร*** มักจะหมายถึงทั้งละครรำแบบเดิมและละครรำแบบละครพันทาง รวมทั้งละครร้องที่ทรงคิดใหม่ แต่โดยมากมักจะหมายถึง ละครรำแบบละครพันทาง ส่วนละครที่เรียกว่า ***ละครปรีดาลัย*** มักใช้เรียกละครร้องเนื่องจากในระยะหลังโรงละครปรีดาลัยได้แสดงละครร้องมากกว่าละครประเภทอื่น นอกจากนี้ยังข้อสังเกตว่าละครที่มีชื่อเรียกหลากหลายนี้ แท้ที่จริงนั้นก็ใช้ตัวละครชุดเดียวกันและแสดงอยู่ในโรงละครเดียวกันไม่ว่าจะแสดงละครรำแบบเดิม ละครพันทาง หรือละครร้องก็ตาม (จันทิมา พรหมสกุล, ๒๕๑๘ : ๖๘)

ละครนฤมิตร,ละครหลวงนฤมิตร หรือ ***ละครปรีดาลัย*** นี้ได้แสดงต่อมาจนถึงปี พ.ศ.๒๔๕๖ (ร.ศ.๑๓๒) จึงได้เลิกการแสดงไป (จันทิมา พรหมสกุล, ๒๕๑๘:๗๕)

มนตรี ตราโมท กล่าวว่า ละครเรื่องพระลอที่จัดแสดงในครั้งที่คณะละครหลวงนฤมิตรถือกำเนิดขึ้นนั้น ถือเป็นกำเนิดของแบบแผนการแสดงละครพันทางนั่นเอง แต่แรกยังมิได้เรียกชื่อว่าเป็นละครพันทาง ต่อมาในคณะละครหลวงนฤมิตรก็ได้แสดงละครตามแบบแผนที่แสดงละครเรื่องพระลอเรื่อยมา ด้วยเหตุที่นิยมแสดงเรื่องในพงศาวดารต่างๆ ดังนั้นจึงอาจเรียกละครที่แสดงนี้ว่า "ละครพระราชพงศาวดาร"* แต่เนื่องจากทรงนำเรื่องในพงศาวดารเหนือ และเรื่องจากที่อื่นๆมาแสดงด้วย จึงไม่สามารถเรียกว่าละครพระราชพงศาวดารได้ทั้งหมด

---

* ชื่อเรียกละครดังกล่าว ปรากฏอยู่ในชื่อพระนิพนธ์บทละครรำที่นำมาศึกษา คือ " บทละครพระราชพงษาวดารไทย ตอนปราบยมราชสังขบถ "

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จึงทรงเรียกละครที่แสดงตามแบบแผนดังกล่าวนี้ว่า "ละครพันทาง"* (มนตรี ตราโมท,๒๕๓๕:๓๓๕–๓๔๑)

๒.๓ ลักษณะการแสดงละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดที่เกี่ยวกับลักษณะการแสดงละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และเกี่ยวกับการแสดงละครเสภาที่พระองค์ทรงจัดแสดงร่วมกับละครพันทางในคณะละครหลวงนฤมิตร ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ วัตถุประสงค์ของการแสดง

วัตถุประสงค์ในการแสดงละครพันทางและละครเสภาของคณะละครหลวงนฤมิตร ได้แก่

(๑) <u>แสดงถวายโดยไม่เก็บค่าเข้าชม</u>

ด้วยเหตุที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นละครหลวง ละครในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิประพันธ์พงศ์จึงได้จัดแสดงตามพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสม่ำเสมอ ทั้งที่จัดแสดงในโรงละครปรีดาลัยเอง และแสดงตามสถานที่อื่นๆทั้งในเขตและนอกเขตพระราชฐาน ส่วนใหญ่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์จะเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรด้วยเสมอ

จากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำพบว่ามีพระนิพนธ์บทละครรำหลายเรื่องที่แสดงตามพระบรมราชโองการ เนื่องจากพบว่ามีคำกราบบังคมทูลและบทถวายพระพรและสรรเสริญพระบารมีอยู่ในตอนต้นหรือในตอนท้ายของบทละครแต่ละเรื่อง ได้แก่ บทละครเรื่องพระลอ ทั้งตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย บทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนลักวันทอง บทละครพระราชพงษาวดารกรุงทวาราวดี ครั้งจุลศักราช ๑๐๕๑ บทละครเรื่องกากี บทละครเรื่องพระยากงพระยาพาน บทละครเรื่องพระยาแกรก บทละครเรื่องพระยาร่วง บทละครเรื่องสมุทโฆษและบทละครเสภาเรื่องพระอาลัสะนัมและปู่เจ้าสมิงพราย

ผู้วิจัยพบว่าละครรำในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้จัดแสดงตามพระบรมราชโองการในโอกาสต่างๆ ได้แก่

---

* ชื่อเรียกละครพันทางปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์บทละครรำที่นำมาศึกษาหลายเรื่อง ได้แก่ "บทละครพันทาง เรื่องพระราชพงษาวดารกรุงทวาราวดี ครั้งจุลศักราช ๑๐๕๑ " เป็นต้น

(๑.๑) แสดงหน้าที่นั่งเพื่อความบันเทิงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน

(๑.๒) แสดงในงานเทศกาลหรือพิธีเฉลิมฉลองหรือพิธีสมโภชต่างๆ เช่น งานฉลองวัดอรุณราชวราราม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๗๔:ค) งานฉลองพระราชมณเฑียร งานฉลองวันประสูติพระบรมวงศานุวงศ์ งานสมโภชพระที่นั่ง งานบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่างๆ งานปีใหม่และงานสงกรานต์ ฯลฯ (สถิตย์ เสมานิล,๒๕๑๓:๕๙–๗๓) เช่น แสดงหน้าที่นั่งในพระราชวังสวนดุสิตตามพะบรมราชโองการเพื่อทำขวัญต้นลิ้นจี่ซึ่งการแสดงครั้งนี้ถือว่าเป็นกำเนิดอย่างเป็นทางการของละครหลวงนฤมิตร* เป็นต้น

(๑.๓) แสดงในงานต้อนรับพระราชอาคันตุกะต่างประเทศ เช่น แสดงละครเรื่องพระลอในงานต้อนรับดุ๊ก โยฮัน อัลเบรช รีเยนต์ เมื่องบรานสวิก ซึ่งได้เสด็จยังประเทศไทยในเดือนมกราคม ร.ศ.๑๒๘ (เพลินพิศ กำราญและเนียนศิริ ตาละลักษณ์, ๒๕๒๒:๔๗–๔๘) เป็นต้น

(๒) <u>แสดงเก็บค่าเข้าชม</u>

นอกจากละครรำในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จะทรงจัดแสดงตามพระบรมราชโองการแล้ว ยังทรงจัดแสดง ณ โรงละครปรีดาลัยซึ่งสร้างขึ้นในวังวรวรรณเพื่อให้ประชาชนทั่วไปซื้อบัตรเข้าชมอีกด้วย โดยจัดแสดงอาทิตย์ละ ๒ วัน คือ เฉพาะวันเสาร์และวันอาทิตย์(กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์,๒๔๗๔:๙๕) มีหลักฐานว่าหากละครเรื่องใดได้นำมาแสดงในเขตพระราชฐานแล้วนำไปแสดงที่โรงละครปรีดาลัยมักจะมีผู้ซื้อบัตรเข้าชมมากเป็นพิเศษจนที่นั่งไม่พออยู่เสมอ (เพลินพิศ กำราญและเนียนศิริ ตาละลักษณ์,๒๕๒๒:๕๑)

ด้วยเหตุที่การแสดงมีวัตถุประสงค์และโอกาสที่หลากหลาย ทำให้ละครที่แสดงในคณะหลวงนฤมิตรนั้นมีกลุ่มผู้ชมหรือคนดูละครอยู่หลายกลุ่ม สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

(๑) <u>ผู้ชมในราชสำนัก</u>

ผู้ชมกลุ่มนี้ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และข้าราชสำนัก ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ถือเป็นผู้ชมกลุ่มใหญ่และสำคัญที่สุดของละครในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

---

* รายละเอียดกล่าวแล้วใน ๒.๒ กำเนิดละครพันทางในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นการแสดงตามพระบรมราชโองการที่โปรดเกล้าฯให้แสดงในเขตพระราชฐานก็จะมีแต่ผู้ชมในราชสำนักเท่านั้น ราษฎรทั่วไปไม่สามารถเข้าชมได้

(๒) ผู้ชมทั่วไป

ผู้ชมกลุ่มนี้ หมายถึง ผู้ชมที่เป็นราษฎรทั่วไป การเข้าชมมักจะต้องซื้อบัตรเข้าชมที่โรงละครปรีดาลัย ในบางโอกาสก็อาจเข้าชมได้โดยไม่เสียค่าชม เช่น การแสดงตามพระบรมราชโองการในงานสมโภชต่างๆที่จัดแสดงเป็นสาธารณะ (สถิตย์ เสมานิล, ๒๕๑๓: ๗๒-๗๓)

๒.๓.๒ เวทีและฉาก

ละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จะแสดงบนเวทีที่ดูได้ด้านเดียวตามแบบการแสดงของตะวันตก ในการแสดงจะต้องตกแต่งฉากให้สวยงาม และเปลี่ยนฉากไปตามเนื้อเรื่องในแต่ละชุด แต่ละตอน (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์,๒๔๗๔:๘๙) จากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำทำให้พบว่าการแสดงละครนั้นจะจัดฉากให้เข้ากับบรรยากาศของเรื่องในแต่ละชุด โดยใช้อุปกรณ์ประกอบฉากและใช้เทคนิคต่างๆเพื่อให้เกิดความสมจริงไปตามเนื้อเรื่อง เช่น ใช้แสง เสียง และเทคนิคพิเศษอื่นๆ ประกอบเหตุการณ์ต่างๆ โดยมีการเปิด-ปิดม่านเพื่อช่วยการดำเนินเรื่องในการแสดงอีกด้วย * เช่น

- เมื่อเรื่องราวที่แสดงเกิดขึ้นในป่าก็จะจัดให้มีต้นไม้ที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่มาตกแต่งบนเวทีให้เหมือนกับป่าจริงๆ ดังความในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ความว่า

> "... แต่เรื่องฉากป่านั่นแหละจะต้องมีต้นไม้ ออกจะต้องใช้ต้นโตๆจึงจะบังได้เรียบร้อย ... "
>
> (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,๒๔๗๔:๔๗)

นอกจากต้นไม้แล้วยังมีสัตว์ต่างๆ และให้เสียงสัตว์ต่างๆเพื่อเสริมบรรยากาศในฉากนั้น ดังตัวอย่างใน บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น ฉากที่ ๒ ปู่เจ้ายกลูกลมและธงสามชาย มีคำอธิบายบทกำหนดฉาก ดังนี้

---

* รายละเอียดจะกล่าวใน ๓.๓.๔ การกำหนดคำอธิบายบท

ฉากที่ ๒ ปู่เจ้ายกลูกลมและธงสามชาย

(ฉากป่า มีศาลพระปู่เจ้าบนเขา)

(เสียงจักจั่นเรไรวังเวงป่าอยู่หริ่งๆ มีฝูงลิงค่างบ่างชะนีและคนป่าคะนองไพร ชาวดอนมายิงสัตว์หน้าศาล ปู่เจ้าบันดาลให้มีอันเป็นต้องมา บนบวงจึ่งหายพากันกลับไป ปี่พาทย์ทำเพลงวา ปู่เจ้าออกประทับหน้าศาล)

(บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น หน้า๑๔)

- บางครั้งในการแสดงอาจใช้การจัดแสงเพื่อช่วยให้การแสดงดูสมจริงยิ่งขึ้น การจัดแสงในการแสดงนี้จะทำได้โดยสะดวกเนื่องจากได้มีการใช้ไฟฟ้าแล้ว ตัวอย่างเช่น ในละครเรื่องพระลอได้ให้แสงเข้ามาในการแสดงอภินิหารของปู่เจ้าสมิงพราย ดังที่กำหนดไว้ในบทละครดังนี้

ร้องลำลาวกระแซ ๏ เมื่อนั้น พระปู่ขลังฟังนางพลางหัวร่อ วิการใหญ่เยี่ยงนี้ต้องรีรอ เขาเป็นหน่ออัยสีห์ผู้มีบุญ มดถ่อหมอดีเขามีมาก ทำยากด้วยมิใช่ไพร่สกุล ผีสางศักดิ์สิทธิ์กฤติคุณ ว้าวุ่นแก้กันเลขยันต์เรา แม้เห็นช้านัดดาอย่าอดสู ให้พี่เลี้ยงเตือนพระปู่ที่ภูเขา ตรัสเท่านั้นครั้นเขม้นเห็นเงาเงา พระปู่เจ้าวับพระกายแลหายไป ฯ ๖ คำ

(ปี่พาทย์ทำรัวสามลา **เกิดอนธการ องค์พระปู่เจ้าค่อยๆ จางๆเลือนหายไป แล้วจึงสว่างไสวอย่างเดิม**)

(บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น หน้า ๑๒)

เป็นต้น

ละครพันทางและละครเสภาในพระองค์นี้ มีทั้งที่แสดงบนเวทีถาวรในโรงละครปรีดาลัยและเวทีชั่วคราวที่ปลูกสร้างในสถานที่ต่างๆ

(๑) <u>เวทีถาวรในโรงละครปรีดาลัย</u>

การแสดงส่วนใหญ่ของคณะละครหลวงนฤมิตรจะแสดงบนเวทีถาวรซึ่งอยู่ในโรงละครปรีดาลัย เวทีแห่งนี้จะใช้แสดงทั้งละครรำแบบดั้งเดิม ละครพันทาง ละครเสภา และละครร้อง การแสดงที่จัดขึ้นมีทั้งที่เป็นการแสดงเพื่อเก็บค่าเข้าชมและแสดงตามพระบรมราชโองการ

จันทิมา พรหมสกุล ได้อธิบายลักษณะของโรงละครและเวทีในโรงละครปรีดาลัยปรีดาลัยว่าโรงละครปรีดาลัยเป็นโรงละครที่ค่อนข้างใหญ่เป็น

รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูเข้าออกหลายประตู ภายในมีการตกแต่งอย่างสวยงาม มีกระจกติดตามฝาผนังบริเวณที่ตรงกับที่นั่งคนดูซึ่งจะสะท้อนให้เห็นเวที เวทีในโรงละครนี้พื้นทำด้วยไม้ มีด้านหน้ากว้าง ด้านหลังสอบแคบลง มีหลืบด้านข้างและมีม่านสำหรับเปิดปิด บนเวทีจะใช้ไฟฟ้าเพื่อสร้างบรรยากาศให้สมจริง และมีที่ตั้งวงดนตรี ด้านข้างมีช่องเล็กๆสำหรับคนบอกบท ภายในโรงละครมีที่นั่งชมจำนวนมาก แบ่งออกเป็นชั้นต่างๆ มีราคาที่แตกต่างกัน ๕ อัตรา ดังความว่า

> โรงละครปรีดาลัยนั้นสร้างอยู่ในวังวรวรรณ ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมแพร่งนราถนนตะนาว มีประตูเข้าออกต่างหากจากประตูวัง ลักษณะของโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าโรงละครอยู่ข้างๆหลายประตู ประตูเหล่านี้ตามปรกติจะเปิดให้ผู้ชมเข้าชมเพียง ๒-๓ ประตู และจะเปิดหมดทุกประตูเมื่อละครเลิก โรงละครปรีดาลัยนั้นทั้งใหญ่ กว้างลึก และสวยงาม มีกระจกติดตามฝาผนังของโรงบริเวณที่ตรงกับที่นั่งของผู้ชม กระจกจะสะท้อนให้เห็นเวที ซึ่งในเวลาที่ละครเล่นผู้ชมจะสามารถมองเห็นผู้กำกับการแสดง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ คอยกำกับตัวละคร เวทีละคร พื้นเป็นพื้นไม้ธรรมดา ข้างหน้ากว้าง ข้างหลังสอบแคบลง ฉากเป็นผ้าม่านและมีหลืบดังที่กล่าวมาแล้ว
>
> ในสมัยนั้นมีไฟฟ้าแล้ว จึงทรงติดไฟฟ้าไว้หน้าเวที ไฟฟ้านี้ทรงใช้สร้างบรรยากาศและเหตุการณ์ในท้องเรื่องให้สมจริงด้วย ข้างหน้าเวทีถัดจากที่ติดไฟฟ้าเป็นที่ตั้งวงดนตรีที่ใช้บรรเลง ถัดลงมาอีกเล็กน้อย เป็นที่สำหรับผู้บอกบท ซึ่งสร้างแบบอุโมงค์เล็กๆพอดีกับที่คนจะเข้าไปอยู่ได้ ๑ คน อุโมงค์นี้จะเปิดทางด้านเวที (สมัยหลังๆผู้บอกบทจะอยู่ข้างหลืบเวทีซึ่งคนดูจะได้ยินมากกว่า) ถัดจากนั้นจึงเป็นที่นั่งสำหรับผู้ชม มีเก้าอี้อยู่ ๒ ด้าน ซ้าย ขวา ตรงกลางเป็นที่ว่างสำหรับคนเดิน ข้างบนมีพัดลมเพดานขนาดใหญ่ มีห้องน้ำห้องส้วมอยู่ข้างๆ
>
> ที่นั่งสำหรับผู้ชมแบ่งเป็นชั้นต่างๆที่นั่งที่อยู่ใกล้เวทีมากที่สุดจะเป็นชั้นบ๊อกซ์ แบ่งเป็น ๔ บ๊อกซ์ บ๊อกซ์ละ ๔ ที่นั่ง ชั้นบ๊อกซ์นี้จะใช้เก้าอี้หวายมีปลอกผ้าผ้าสอดเข้าไปทำเหมือนเบาะ เป็นเก้าอี้ที่ดีกว่าชั้นอื่นๆ ได้เห็นการแสดงละครและได้ยินเสียงร้องของตัวละครและลูกคู่ได้ชัดเจนกว่าชั้นอื่นๆ ชั้นถัดๆมาใช้เก้าอี้ไม้ธรรมดา มีอัตราค่าดูต่างๆกันออกไป แพงมากน้อยแล้วแต่บริเวณที่นั่งใกล้หรือไกลเวที ที่นั่งใกล้เวทีจะแพงกว่าที่นั่งไกลเวที อัตราค่าดูถัดจากชั้นบ๊อกซ์แบ่งออกเป็น ๕ อัตรา ข้างหลังสุดยังมีชั้นบนอีก ๑ ชั้น ชั้นบนนี้มีลักษณะคล้ายอัฒจันทร์แต่เป็นรูปปีกกา
>
> ละครของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เล่นเฉพาะวันเสาร์และวันอาทิตย์ อัตราค่าดู ปรกติชั้นบ๊อกซ์จะเก็บ ๓ บาท ชั้นถัดมาเก็บ ๒ บาท ,๑.๕๐ บาท , ๑ บาท , ๕๐ สตางค์, ๒๕ สตางค์,

ส่วนชั้นบนเก็บ ๑๐ สตางค์ มีที่ขายตั๋วอยู่หน้าโรงละคร และมีที่ขายตั๋วประจำอยู่ในนั้น

(เยื้อน ไกรวิน ,สัมภาษณ์,อ้างใน จันทิมา พรหมสกุล,๒๕๑๖:๗๓-๗๔)

การแสดงของโรงละครปรีดาลัยนี้มักมีการประชาสัมพันธ์โดยจะพิมพ์คำโฆษณาในใบปลิวแผ่นเล็กๆแล้วมีผู้ขี่ม้าแจกไปตามถนนโดยมีเสียงดนตรีประกอบคือ แตรและกลอง (สถิตย์ เสมานิล,สัมภาษณ์ ,อ้างใน จันทิมา พรหมสกุล, ๒๕๑๖:๗๔)

การแสดงละครในโรงละครปรีดาลัยนี้หากเป็นการแสดงตามพระบรมราชโองการที่มีการเสด็จพระราชดำเนินมักจะเป็นการแสดงภายในโดยไม่มีการขายบัตร แต่มีบางโอกาสที่ให้ผู้ชมทั่วไปร่วมชมได้โดยจะสำรองที่นั่งตามจำนวนที่มีพระบรมราชโองการ เช่น ในโอกาสบำเพ็ญพระราชกุศลวันประสูติสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ในวันที่ ๘ ,๙ มกราคม ร.ศ.๑๒๙ เป็นต้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,๒๔๗๔:๓๓-๓๔)

(๒) <u>เวทีชั่วคราวที่สร้างขึ้นในสถานที่ต่างๆ</u>

นอกจากแสดงในโรงละครปรีดาลัยแล้ว หากเป็นการแสดงตามพระบรมราชโองการที่จะต้องแสดงนอกโรงละครปรีดาลัยจะมีการสร้างเวทีชั่วคราวเพื่อใช้ในการแสดงในสถานที่นั้นๆ เช่น แสดงในเขตพระราชฐาน พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวว่า พระราชวังสวนดุสิตนั้นเป็นสถานที่ที่ละครคณะหลวงนฤมิตรจัดแสดงเป็นครั้งแรกและเป็นสถานที่ที่จัดแสดงปอยครั้งที่สุด โดยปลูกโรงชั่วคราวอยู่บริเวณสนามหน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิต ระหว่างพระที่นั่งอัมพรสถานกับพระที่นั่งภาณุมาศฯ (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, ๒๔๗๔:๙๓ -๙๔) จากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำพบว่ามีบทละครหลายเรื่องที่ใช้แสดงในเขตพระราชฐาน ได้แก่ บทละครเรื่องพระลอ ตอนกลาง บทละครพงษาวดารกรุงทวาราวดี ครั้งจุลศักราช ๑๐๕๑ เป็นต้น

การเข้าชมการแสดงละครที่จัดขึ้นตามสถานที่ต่างๆนี้จะขึ้นกับโอกาสและสถานที่แสดง เช่น หากแสดงในเขตพระราชฐานจะมีเพียงผู้ชมในราชสำนักเท่านั้น ในบางโอกาสยังมีพระบรมราชโองการให้จำกัดผู้ชมเฉพาะกลุ่ม เช่น เฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายฝ่ายในเท่านั้น ดังที่แสดงในงานปีใหม่ในวันที่ ๓๑ มีนาคม และ ๒ เมษายน ร.ศ.๑๒๗ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๗๔ : ๑๑-๑๒) หากเป็นการแสดงในงานฉลอง หรือสมโภชต่างๆที่เป็นสาธารณะจึงจะเปิดโอกาสให้ราษฎรทั่วไปเข้าชมการแสดงได้โดยไม่เสียค่าเข้าชม เช่น งานฉลองวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,๒๔๗๔:ค)

๒.๓.๓ ดนตรีและเพลง

โดยปกติแล้วการแสดงละครรำมักใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมบรรเลงประกอบการแสดง แต่ละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นั้นจะใช้ทั้งวงปี่พาทย์และวงมโหรี ดังนี้

๑. วงปี่พาทย์

พระองค์ทรงใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมเป็นหลักในการบรรเลงประกอบการแสดง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้บรรเลงเพลงหน้าพาทย์และเพลงที่บรรเลงประกอบบรรยากาศของการแสดง แต่ในบางครั้งใช้ปี่พาทย์ไม้แข็ง * เข้ามาบรรเลงบ้าง (สมพิศ สุขวิพัฒน์,๒๕๓๙:๓๙)

วงปี่พาทย์ที่บรรเลงประกอบการแสดงละครในพระองค์นี้อาจจะบรรเลงพร้อมกันทั้งวง หรืออาจจะบรรเลงด้วยเครื่องดนตรีเพียงชิ้นใดชิ้นหนึ่ง เช่น

"ฟ้อนโศกจรเข้เดี่ยว" (บทละครเรื่องพระลอ ตอนกลาง หน้า ๘๓)

" ร้องลำสังขารา เคล้าซออู้" (บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น หน้า ๔๒)

"เกริ่นเคล้าซอฝรั่งเสียงโศก" (บทละครเรื่องพระลอ ตอนกลาง หน้า ๘๔)

เป็นต้น

นอกจากนี้หากมีการแสดงที่มีตัวละครภาษา จะกำหนดเพลงภาษา คือ เพลงที่มีสำเนียงภาษาต่างๆ ตามชนชาติของตัวละครนั้น เช่น เพลงสำเนียงลาว เพลงสำเนียงจีน เพลงสำเนียงเขมร ฯลฯ ในการบรรเลงเพลงภาษาอาจใช้วงปี่พาทย์และวงมโหรี บางครั้งอาจมีการเพิ่มเครื่องดนตรีที่เป็นสัญลักษณ์ของภาษานั้นๆ เรียกว่า "เครื่องภาษา" เช่น กลองจีน ฉาบใหญ่ สำหรับแสดงภาษาจีน กลองยาว สำหรับพม่า โทนสำหรับเขมร ตะโพนมอญและปี่มอญสำหรับมอญ เป็นต้น (มนตรี ตราโมท, ๒๕๑๖: ๓๐๕)

---

* วงปี่พาทย์ไม้แข็ง เป็นวงปี่พาทย์สามัญสำหรับประกอบการแสดงประโคมทั่วไป มี ๓ ขนาด คือ เครื่องห้า เครื่องคู่ และเครื่องใหญ่ ปี่พาทย์เครื่องห้า จะประกอบด้วย ปี่ใน ระนาดเอก ฆ้องวงใหญ่ ตะโพน กลองทัด และฉิ่ง ส่วนปี่พาทย์ไม้นวมนั้นจะเหมือนกับวงปี่พาทย์ไม้แข็ง ต่างกันเพียงจะใช้ขลุ่ยเพียงออแทนปี่ และเพิ่มซออู้เข้ามาบรรเลงประกอบ รวมทั้งจะเปลี่ยนไม้ตีระนาดเป็นไม้นวมเพื่อให้เกิดเสียงที่นุ่มนวลขึ้น บางครั้งอาจใช้กลองแขกในการประกอบจังหวะก็ได้ (มนตรี ตราโมท,๒๕๑๓:๑-๔)

๒.<u>วงมโหรี</u>*

จากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำพบว่าในการแสดงบางเรื่องใช้วงมโหรีบรรเลงในการแสดง ส่วนมากใช้บรรเลงประกอบเพลงร้อง ส่วนเพลงหน้าพาทย์จะใช้วงปี่พาทย์ ดังตัวอย่างการกำหนดเพลงในพระนิพนธ์บทละครรำ เช่น

" ร้องเพลงลาวคำหอม<u>รับมโหรี</u> " (บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น หน้า ๑๙)

"ร้องลำล่องน่านเล็ก<u>รับมโหรี</u>" (บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น หน้า ๒๐)

บางครั้งจะมีการกำหนดให้วงมโหรีบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ร่วมกับวงปี่พาทย์ เช่น *"มโหรีทำทยอย ปี่พาทย์ทำโอด"* (บทละครเรื่องพระลอ ตอนต้น หน้า ๕๙) เป็นต้น

ในการกำหนดเพลงและดนตรีนั้น หม่อมหลวงต่วน (ต่วนศรี) วรวรรณ ณ อยุธยา เป็นผู้ควบคุมโดยจะเป็นผู้จัดเพลงและดนตรี รวมทั้งแต่งเพลงใหม่และจัดเพลงที่มีอยู่ให้เข้ากับเนื้อเรื่องในการแสดง มีทั้งเพลงร้อง เพลงหน้าพาทย์ เพลงที่บรรเลงประกอบบรรยากาศในการแสดง รวมทั้งเพลงภาษาซึ่งจะใช้ในการออกภาษา นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการร้องและบรรเลงให้มีลักษณะพิเศษขึ้นหลายประการ ได้แก่ กำหนดให้แสดงอารมณ์ในขณะขับร้อง เช่น *"ขับเสียงร้องให้แค้นๆ"* (บทละครเสภาเรื่องไกรทอง หน้า ๖) เป็นต้น รวมทั้งได้บรรจุคำร้องลงในเพลงหน้าพาทย์ เช่น เห่เพลงช้า เริงเพลงเร็ว เริงเชิดฉิ่ง เริงกราวนอก เป็นต้น นอกจากนั้นยังใช้การพากย์ของโขน การร้องนางโหยในพิธีศพ และการใช้เพลงพื้นบ้านมาประกอบการแสดงด้วย เป็นต้น**

เพลงและดนตรีที่หม่อมหลวงต่วนใช้ในการแสดงละครนี้กล่าวกันว่าทั้งเหมาะสมแก่การแสดงและไพเราะจับใจเป็นอย่างยิ่ง เพลงดังกล่าวมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้ชมติดใจการแสดงละครยิ่งขึ้น มีผู้ชมจำนวนมากที่ชื่นชอบการแสดงละครของคณะนี้เนื่องจากประทับใจเพลงและดนตรีเป็นพิเศษ จึงกล่าวได้ว่าเพลงและดนตรีถือเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งของการแสดงละครรำในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เลยทีเดียว

---

* <u>วงมโหรี</u> เป็นวงผสมระหว่างปี่พาทย์กับเครื่องสาย มี ๓ ขนาด คือ เครื่องเล็ก เครื่องคู่ และเครื่องใหญ่ เช่น วงเครื่องเล็กจะประกอบด้วย ซอด้วง ซอสามสาย จระเข้ ขลุ่ยเพียงออ ระนาดเอก ฆ้องวง ไทน รำมะนา ฉิ่ง (มนตรี ตราโมท,๒๕๑๓:๑-๔)

** รายละเอียดจะกล่าวใน ๓.๓.๕ การกำหนดเพลง

๒.๓.๔ ท่ารำ

ละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นี้มีเจ้าจอมมารดาเขียนเป็นผู้ประดิษฐ์และถ่ายทอดท่ารำ ท่ารำที่ใช้ได้ยึดแบบแผนของท่ารำที่ใช้ในละครไทยเป็นหลักทั้งท่ารำตีบทจากเพลงร้องและท่ารำในเพลงหน้าพาทย์ แต่จะมีการดัดแปลงให้แตกต่างไปจากท่ารำทั่วไปโดยนำเอาอากัปกิริยาสามัญมาผสมกับท่ารำ หรือหากมีตัวละครออกภาษาก็จะใช้ท่ารำไทยผสมกับท่ารำหรือกิริยาอาการของชนชาตินั้นๆเพื่อให้เข้ากับลักษณะของชนชาติและเพลงสำเนียงภาษา (มนตรี ตราโมท, ๒๕๓๕ : ๓๔๐-๓๔๑) เช่น การแสดงละครเรื่องพระลอ เจ้าจอมมารดาเขียนได้ประดิษฐ์ท่ารำโดยผสมท่ารำไทยกับท่าฟ้อนของทางภาคเหนือและท่าเซิ้งของอีสานเพื่อให้เหมาะแก่เรื่องที่มีบรรยากาศของภาคเหนือและเพลงสำเนียงลาวที่ใช้เป็นหลักในเรื่อง (มนตรี ตราโมท,๒๕๓๕ :๓๓๗-๓๓๘) เป็นต้น

ละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นี้ให้ความสำคัญในเรื่องท่ารำมากเป็นพิเศษ เนื่องจากการควบคุมโดยเจ้าจอมมารดาเขียนซึ่งเป็นครูละครหลวงที่มีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องว่ามีความสามารถในการร่ายรำที่งดงามยิ่ง ท่ารำที่ใช้ในการแสดงจึงล้วนแต่ประณีต งดงาม ต้องอาศัยความสามารถและการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ ทั้งท่ารำเหล่านี้ยังเหมาะสมกลมกลืนไปกับเนื้อเรื่องที่แสดงละครอีกด้วย ดังนั้น จึงถือว่าท่ารำที่ใช้ในการแสดงนี้เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ผู้ชมประทับใจและชื่นชอบละครของพระองค์อย่างกว้างขวาง และยังคงสืบทอดท่ารำที่ใช้นี้มาจนปัจจุบัน

๒.๓.๔ เครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายที่ใช้ในการแสดงละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากเครื่องแต่งกายที่ใช้ในการแสดงละครรำที่มีมาแต่เดิมหลายประการ ได้แก่ ตัวละครไม่จำเป็นต้องแต่งยืนเครื่องเหมือนอย่างละครรำแต่เดิมแต่จะแต่งตามความเหมาะสมของตัวละครในเรื่อง ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงเครื่องกายไปตามความเหมาะสมของเนื้อเรื่องในแต่ละตอนอีกด้วย เช่น ตัวละครที่เป็นกษัตริย์เมื่ออยู่ในเมืองก็จะแต่งเครื่องกษัตริย์ ซึ่งอาจจะเป็นการแต่งยืนเครื่องแบบละครรำทั่วไปหรือแต่งเครื่องแบบที่เรียกว่า "เครื่องเบา" คือ เครื่องที่จัดทำขึ้นใหม่โดยลดความเคร่งครัดลงเพื่อให้แต่งได้สะดวกขึ้น เมื่อตัวละครต้องเปลี่ยนฐานะหรือบทบาท เช่น ต้องปลอมตัวเดินทางออกนอกเมืองก็จะเปลี่ยนเครื่องแต่งกายไปตามบทบาทนั้น (สมพิศ สุขวิพัฒน์,๒๕๓๙:๓๙)

เช่น หม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณรัชนี ได้ทรงอธิบายเครื่องแต่งกายของพระลอ ในละครเรื่องพระลอ ตอนลงสรงเสี่ยงน้ำ ว่า

> . . . พระลอได้เปลื้องเครื่องหนักรัดรูปอย่างละครนอก แล้วทรงเครื่องถอดแทน คือ เบาและหลวมกว่า นอกจากนุ่งเสื้อตาด ห่มสะไบเฉียง แหวนและเข็มขัดแล้ว อาภรณ์อย่างอื่นก็ประดับรวมทั้งมาลากรองด้วยดอกไม้สดทั้งสิ้น . . .
>
> (ม.จ.พรพิมลพรรณรัชนี,๒๔๙๖:หน้า ง.)

จากการศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำ พบว่าในพระนิพนธ์บทละครรำจะกำหนดให้ตัวละครเปลี่ยนเครื่องแต่งกายไปตามไปตามเหตุการณ์และฐานะที่เปลี่ยนแปลงไปในเรื่อง เช่น ในตอนที่พระลอปลอมตัวเดินทางอยู่กลางป่าก็เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นแบบทหาร ดังนี้

> *"แต่งปลอมเป็นขุนพล สวมสนอบหมวกแก้ว"*
>
> (บทละครเรื่องพระลอ ตอนกลาง หน้า ๗๕)

ส่วนการแต่งกายของตัวละครที่มีฐานะต่ำลงมาก็จะแต่งลดหลั่นกันไปตามความสำคัญและฐานะในเรื่อง และหากละครเรื่องใดมีตัวละครภาษาก็จะแต่งกายบ่งบอกถึงลักษณะเชื้อชาติภาษาของตัวละครนั้นๆ เช่น ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายชุมพลปลอมเป็นมอญใหม่ กำหนดให้พลายชุมพลเปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นแบบมอญ ดังนี้

> *" ...นุ่งผ้าตาโก้งไว้กระเบนอย่างมอญเสื้ออย่างน้อยศรี คาดเข็มขัดทับสพายตะกรุด แลดาบไขยชนะไพรี กับดาบคู่มือเกล้าผมสูงโพกผ้าแดงลงยัญ มงคลเครื่องเป็นกระบังขี่ม้ากระเลียวผูกเครื่องแผง..."*
>
> (บทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายชุมพลปลอมเป็นมอญใหม่ หน้า ๑๐)

เป็นต้น

นอกจากนี้แม้ในการแต่งกายยืนเครื่อง ก็มีการเปลี่ยนแปลงให้แปลกออกไป เช่น มีการแต่งยืนเครื่องประดับเพชรแทนการใช้ดิ้นและกระจกสีดังแต่ก่อน (สุรพล วิรุฬห์รักษ์,๒๕๓๙:๒๔๖) เป็นต้น

I20391626

๒.๓.๖ วิธีการแสดง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าทั้งละครพันทางและละครเสภาที่พระองค์ทรงจัดแสดงนั้นจะมีวิธีการแสดงที่ใกล้เคียงกัน ในหัวข้อนี้จึงจะกล่าวถึงรายละเอียดของวิธีการแสดงทั้งสองชนิดร่วมกันไป

จากการศึกษาลักษณะวิธีการแสดงและศึกษาพระนิพนธ์บทละครรำ ผู้วิจัยจึงสรุปวิธีการแสดงของละครพันทางและละครเสภาในพระองค์ได้ดังนี้

๑. แบ่งการแสดงออกเป็นฉากหรือชุด ทั้งยังจัดแต่งฉากและเปลี่ยนแปลงฉากไปตามเนื้อเรื่อง นอกจากนั้นยังมีการเปิดปิดม่านเมื่อจบการแสดงแต่ละชุดหรืออาจจะปิดม่านระหว่างชุดการแสดงเพื่อเปลี่ยนฉากหรือช่วยในการดำเนินเรื่อง รวมทั้งยังใช้เทคนิคการแสดงต่างๆเพื่อสร้างบรรยากาศในการแสดง*

๒. ในการเริ่มต้นการแสดง หากเป็นการแสดงตามพระบรมราชโองการจะมีการกราบบังคมทูลเบิกเรื่องหรือมีการแสดงเบิกโรง เช่นที่ปรากฏในบทละครเรื่องพระลอตอนกลาง และบทละครพระราชพงษาวดารกรุงทวาราวดี ครั้งจุลศักราช ๑๐๕๑ เป็นต้น**

๓. การแสดงเน้นบทบาทที่ชวนตลกขบขัน ผู้ที่แสดงบทบาทชวนตลกขับขันนี้มีทั้งที่เป็นตัวละครสำคัญและตัวละครประกอบ*** นอกจากนี้ยังนิยมให้มีตัวละครอื่นๆที่เข้ามาแสดงเพื่อเสริมบรรยากาศของเรื่องโดยไม่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง

๔. เน้นการแสดงการออกภาษา โดยเมื่อมีเนื้อเรื่องที่มีตัวละครภาษาก็จะแสดงการออกภาษาเพื่อให้เข้ากับบรรยากาศของเรื่อง†

๕. มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว ใช้การร่ายรำประกอบเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์เป็นหลักในการดำเนินเรื่อง บางครั้งอาจใช้ท่าทางสามัญเข้ามาประกอบในการดำเนินเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับตัวละครประกอบต่างๆเพื่อให้ดำเนินเรื่องได้รวดเร็วขึ้น

๖. ดำเนินเรื่องด้วยบทร้องและบทเจรจา กล่าวคือ

๖.๑ ใช้บทร้องเป็นหลักในการดำเนินเรื่อง มีทั้งบทร้องที่เป็นบทบรรยายหรือบทพรรณนา และบทร้องที่เป็นบทสนทนาของตัวละคร โดยในบทร้องจะกำกับด้วยเพลงร้องซึ่งจะมีต้นเสียงและลูกคู่คอยร้องจากวงดนตรี ตัวละครจะต้องรำตีบทไปตามบทร้องนั้น แต่หากเป็นการแสดงละครเสภา ผู้แสดงจะร้องบทสนทนาด้วยตนเอง

---

* รายละเอียดจะกล่าวใน ๓.๓.๔ การกำหนดคำอธิบายบท

** รายละเอียดจะกล่าวใน ๓.๓.๖ การจบบทละคร

*** รายละเอียดจะกล่าวใน ๕.๑ คุณค่าทางด้านการแสดง

† รายละเอียดจะกล่าวใน ๔.๓ พระนิพนธ์บทละครรำให้ความสำคัญแก่การออกภาษา

พร้อมกับการร่ายรำไปตามบทร้อง ต้นบทและลูกคู่จะร้องเพียงบทบรรยายเท่านั้น (พบบ้างในละครพันทาง)

๖.๒ ใช้บทเจรจาช่วยในการดำเนินเรื่องร่วมกับบทร้อง มีทั้งบทเจรจาที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง และบทเจรจาที่เสริมความในบทร้อง หากเป็นบทเจรจาที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องจะมีคำเจรจากำหนดไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งบทเจรจาเหล่านี้จะสำคัญเทียบเท่าบทร้อง หากขาดไปจะไม่สามารถเข้าใจเรื่องได้ ส่วนบทเจรจาที่เป็นเพียงการเจรจาเสริมความในบทร้องจะไม่กำหนดคำเจรจาที่แน่นอนไว้ ผู้แสดงจะต้องคิดคำเจรจาด้วยตนเอง ในการแสดงนั้นตัวละครจะต้องเจรจาด้วยตนเองอาจแสดงท่าทางประกอบด้วยท่ารำที่ไม่เคร่งครัดนักหรือใช้ท่าทางสามัญตามแต่ความเหมาะสม หากมีตัวละครภาษาผู้แสดงจะต้องปรับสำเนียงของตนเองให้มีสำเนียงเข้ากับเสียงของตัวละครภาษานั้นๆ ซึ่งจะมีผู้บอกบทอยู่ข้างเวทีเมื่อผู้แสดงลืมบท

๗. การแสดงมักจะนำแบบแผนและวิธีการแสดงของศิลปะการแสดงอื่นๆเข้ามาประยุกต์ใช้ เช่น การพากย์ การออกกราว การรบและการขึ้นลอยของการแสดงโขนมาใช้ในละครเรื่องสมุทโฆษและเรื่องพระลอ นำแนวคิดและท่ารำในการแสดงชุดเชิดฉิ่งศุภลักษณ์จากตอนศุภลักษณ์วาดรูปในละครในเรื่องอุณรุทมาใช้ในละครเรื่องสมุทโฆษตอนนางธารีวาดรูป และนำท่ารำในการแสดงชุดศุภลักษณ์อุ้มสมมาประยุกต์ใช้เป็นการ "ฟ้อนต่อมืออย่างอุ้มสม" ในละครเรื่องพระลอ ตอนกลาง เป็นต้น

๘. เมื่อจบการแสดงทั้งหมดจะปิดม่านสิ้นสุดการแสดง แต่หากเป็นการแสดงหน้าที่นั่งก่อนสิ้นสุดการแสดงจะมีการถวายพระพรและการสรรเสริญพระบารมี

๒.๓.๗ ผู้แสดง

ทั้งละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มีผู้แสดงเป็นผู้หญิงล้วน ภายหลังอาจมีผู้ชายแสดงบ้างในบทตัวตลกและบทตัวประกอบอื่นๆ ผู้แสดงจะต้องได้รับการฝึกฝนจนชำนาญทั้งด้านการร่ายรำการแสดงบทบาท ทั้งยังต้องมีไหวพริบและความจำที่ดีเนื่องจากจะต้องทั้งร่ายรำตามบทร้องและต้องเจรจาด้วยตนเอง (สมพิศ สุขวิพัฒน์,๒๕๓๙:๓๘) ผู้แสดงกลุ่มนี้จะแสดงทั้งละครรำและละครร้องที่พระองค์ทรงคิดขึ้นใหม่ที่เรียกว่าละครร้องปรีดาลัย (เยื้อน ไกรวิน อ้างใน จันทิมา พรหมสกุล, ๒๕๑๖ :๖๘)

ผู้แสดงที่มีชื่อเสียงในคณะละครของพระองค์ ได้แก่

- หม่อมผัน วรวรรณ ณ อยุธยา พระชายาในพระองค์เป็นผู้มีความสามารถในการแสดงเป็นอย่างยิ่งทั้งการร่ายรำและการแสดงบทบาท หม่อมผันเป็นผู้แสดงบทพระลอ ตอนลงสรงเสี่ยงน้ำ ในการแสดงละครเรื่องพระลอครั้งแรกที่พระราชวังสวนดุสิต (สมพิศ สุขวิพัฒน์,๒๕๓๙:๔๔)

- หม่อมพร้อม วรวรรณ ณ อยุธยา พระชายาในพระองค์มีความสามารถในการแสดงบทตัวนาง ต่อมาได้แสดงละครร้องจนมีชื่อเสียงเป็นอย่างยิ่งจากบทสาวเครือฟ้า(ในละครร้องเรื่องสาวเครือฟ้า) มีครั้งหนึ่งเมื่อหม่อมพร้อมแสดงฉากสาวเครือฟ้าเชือดคอตายนั้นเป็นที่พอพระทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง จนได้รับพระราชทานรางวัลถึง ๑๐๐ บาท (เพลินพิศ กำราญและเนียนศิริ ตาละลักษณ์,๒๕๒๒:๕๗)

- หม่อมสุ่น วรวรรณ ณ อยุธยา (สกุลเดิม เพ็ญกุล) พระชายาในพระองค์ เป็นผู้มีความสามารถทางด้านการแสดงและการร่ายรำเป็นอย่างยิ่ง แสดงทั้งในคณะละครหลวงนฤมิตรและเคยได้ช่วยเหลือในการแสดงละครหลวงอยู่หลายครั้ง หม่อมสุ่นเป็นหลานตาของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ญ เพ็ญกุล) ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดละครผสมสามัคคี (ม.จ.ฤดีวรวรรณ,๒๕๓๗:๑๐)

- หม่อมแก้ว วรวรรณ ณ อยุธยา แสดงเป็นตัวนาง

- แม่ช้อย แสดงเป็นตัวพระมักได้รับบทเป็นพระเอกในละครรำของพระองค์ ต่อมาก็ได้แสดงเป็นพระเอกละครร้องหลายเรื่อง (เยื้อน ไกรวิน อ้างใน จันทิมา พรหมสกุล,๒๕๑๖:๖๕)

ฯลฯ

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการแสดงละครพันทางและละครเสภาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นี้เป็นการแสดงละครที่มีการผสมผสานแบบแผนและแนวคิดที่ดีเด่นของศิลปะการแสดงแขนงต่างๆเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญแก่รายละเอียดและแบบแผนของการแสดง ทั้งยังมีผู้ที่มีความสามารถหลายฝ่ายร่วมมือกันจัดการแสดง ทำให้การแสดงละครในพระองค์มีความสนุกสนาน แปลกใหม่และชวนให้ติดตามเนื้อหาที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ท่ารำที่สวยงาม เพลงและดนตรีที่ไพเราะ จึงนับเป็นการแสดงละครที่เพียบพร้อมด้วยคุณค่าทางศิลปะการแสดง จนทำให้ละครในพระองค์มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง